

ŞAM'A HAYAT BAHŞEDEN KAYNAK: BARADÂ NEHRİ

The Spring that Grants Life for Damascus: The Baradâ River

Oğuzhan SAMIKIRAN*

Özet

Kaynaklarını Şam Şehri'nin dışında alan ve oluşumunda yeryüzü şekillerinin rolü olan Baradâ Nehri, şehre ulaşmadan *Yezîd, Tûrâ, Deyrânî, Kanavât, Bânyâs* ve *Mizzâvî* olmak üzere altı kola ayrılmaktadır. Gûta'da geniş bir tarım alanının su ihtiyacını karşılayan Baradâ ve onun kolları, şehir merkezinde hem kullanma hem de içme suyu olarak kullanılmaktadır. Tarih boyunca Şam'ın şekillenmesine ve mimarisinin seçkin ve çeşitli olmasına vesile olmasına vesile olan su kaynakları, insanların iskân sahalarını belirleyen bir etmen olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şam, Baradâ Nehri, Gûta.

Abstract

The Barada River which takes its resources by the role of landforms outside Damascus city splits into six branches (*Yezîd, Tûrâ, Deyrânî, Kanavât, Bânyâs* and *Mizzâvî*) before it reaches to the city. Baradâ River and its branches which supply water for a large agricultural area in Gûta, provide potablewater for the center of the city. Throughout the history, the water resources have been instrumental in the formation of Damascus and its outstanding and various architectural so have determined the residential areas for people.

Keywords: Damascus, Baradâ River, Ghûta.

Giriş

Şam Şehri, varlığını insan tabiatının en önemli unsuru olan su kaynaklarına borçludur. Bu kaynaklar sadece şehrin fizikî görünümüne katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda şehrin iktisadî ve içtimaî hayatı üzerinde de etkili olmuştur. *Şam'ı* kuşatan, muhtelif sebze ve meyve bahçelerini ihtiva eden ve *Gûta* olarak isimlendirilen bölgenin tarımını çeşitlendirerek zenginleştiren ve bereketini arttıran nehirler, ayrıca şehirde yer alan câmiiler, mescitler, medreseler, zâviyeler, tekyeler, hastaneler, hânlar, hamamlar, çeşmeler, dükkânlar gibi dinî, 'ilmî, içtimaî ve ticarî müesseselere ilaveten saraylar, köşkler ve evler gibi iskân alanlarının da su ihtiyacını karşılayarak *Şam'ı* insanoğlunun hizmetine takdim etmiştir. *Şam'a* hayat vaad eden su unsuru, muhakkak ki tarih boyunca şehri câzip bir yerleşim birimi haline getirmiştir. Biz bu çalışmamızda *Baradâ Nehri*'nin

* Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, samaqaran1342@gmail.com Antakya

kaynağı, yayıldığı alanları ve kolları hakkında muhtelif kaynaklara dayanarak bilgi sunmaya gayret ettik.

I. Şam'ın Coğrafi Konumu ve Su Kaynaklarına Etkisi

Yaklaşık 700 m. yükseklikte yer alan Şam Şehri'nin doğusu çöl ile kaplıdır. Şehir, Anti-Lübnan kütleleri ile Hermon Dağı'nın teşkil ettiği çift mânia'nın hemen arkasındadır. Bu dağların devamı olan kollar özellikle Kasiyon Dağı¹, Şam Ovası'nı kuzeyden ve batıdan kuşatırken, Esved ve Mâni' Dağı ise güney cihetten çevrelemektedir. Bu ovanın güney ve doğu ciheti ise tamamen açıktır.² Şam Ovası'nın gelişmesinde Anti-Lübnan dağlarının önemi tartışılmaz. Kasım ayından mart ayına kadar kış ayları boyunca bu dağlarda biriken kar, dereler ve karstik yapılar vasıtasıyla ilkbahar ve yaz mevsiminde kaynak haline gelmektedir. Yeryüzü şekillerinin etkisi göz önünde bulundurularak, Şam Ovası "dağların hediyesi" olarak kabul edilmiştir.³

II. Nehrin İsmine Dair

İbn Asâkir'in "Şam Şehri Târîhi" adlı eserinde Baradâ Nehri'nin isminin kitâbesi "بردا" ve "بردى" şeklindedir. Nehrin "Baradâ" ismini almasının sebebi suyunun soğuk olmasından kaynaklanmaktadır. Arapça bir kelime olan "baradâ" kelimesinin kökeni 'berd (برد)'den türemekte olup lügat anlamı soğukluk ve soğuk olma hali'dir. Romalılar zamanında Chrysorrhoeas, yani Zeheb Nehri olarak isimlendirilen bu nehir, bazı kaynaklar tarafından eski Âbânâ Nehri olduğu kaydedilirken, bazıları tarafından ise Âbânâ'nın, Bânâs/Bânyâs olma ihtimalinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir⁴ (Baradâ Nehri'nin planı için bkz. Ek-1a/b).

III. Nehrin Kaynağı

Lübnan Dağları'nın doğu eteklerinin birinde doğan Baradâ Nehri, kendi ismiyle bilinen bir vadiye (Baradâ Vadisi) sahiptir. Nehrin kaynağı

¹ eş-Şeyh İmâm Şehâbeddin Ebi Abdullah Yâkût bin Abdullah el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdadî, *Mu'cemü'l-Büldâni*, (Tahkik: Ferid Abdülaziz el-Cündî), el-Cüz'ü'r-Râbi', Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyyeti, Beyrut, Tarihsiz, s.335-336. Bundan sonraki dipnotlarda müellifin ismi *Yâkût el-Hamevî* olarak görülecektir.

² R. Hartmann, "Şam", *İslâm Ansiklopedisi XI*, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir, 1997, s. 298

³ J. Allen Tower, *The Oasis of Damascus*, Printed at the American Press, Beirut, 1935, s. 17; "...Gûta, Baradâ'nın bir hibesiyen, Mısır da Nil'in hibesidir..." Muhammed Kürd Ali, *Gûtatü Dimaşk*, Matbu'atü'l-Mecma'i'l-'Arabiyyeti bi-Dimaşk, Matba'atü't-Terakkî, Dimaşk, 1952, s. 114

⁴ Salahaddin el-Müneccid, *Hitatü Dimaşk Nusûsü ve Dirâsâtü fî Târîhi Dimaşkü't-Toboğrâfi ve Âsâruhâ'l-Kadîmetü*, el-Matba'atü'l-Kâtülîkiyye, Beyrut, 1949, s. 23

1100 m. yükseklikte olup asıl çıkış yeri *Zebedâni*'ye tâbi *el-Kanvâ* (القنوا) Köyü'ndedir. *El-Kanvâ*'nın, 'Ayn-ı Hûr (عين حور) olması muhtemeldir ki bu, *Baradâ*'yı besleyen kaynakların ilklerinden biridir.⁵ *Baradâ Vadisi*'nden geçen nehir, Şam'a 20 km. uzaklıkta olan *el-Fîce*'ye⁶ ulaşır. *El-Fîce* ('Aynü'l-Fîce), *Baradâ*'nın suyuna karışan çok önemli bir kaynaktır.⁷ Buraya başka kaynaklardan da su aktıktan sonra hepsi *Cumrâyâ* olarak bilinen köye çıkmaktadır⁸.

IV. Baradâ Nehri'nde Meydana Gelen Taşkınlıklar

Tarih boyunca *Baradâ Nehri*, yağın yağmur suları sebebiyle yatağından dışarı taşıdığı bazı mahallî kaynaklardan bize ulaşmaktadır. Meselâ 29 Nisan 1152 m./22 Muharrem 547 h. tarihinde Salı gecesi Şam'da yağın yağmur, "şiddetli yağmur" anlamına gelen "gaysen hatâlen (غيثا هطالا)" ibaresiyle tanımlanmıştır. Yağmur suyu *Baradâ Nehri*'nin suyunu arttırmış ve nehirdeki bu artış, "Baradâ'nın suyu öyle çok arttı ki (زادت مياه بردى زيادة) (وافرة)" cümlesiyle kaydedilmiştir.⁹ Osmanlı Döneminde de buna benzer su artışları yaşanmıştır. 30 Aralık 1528 m./18 Rebî'ü's-Sânî 935 h. tarihinde *Baradâ Nehri* taşarak *Tahte'l-Kal'a*'yı suyla doldurmuştur. Taşan nehir suyu 'İmâret-i İbnü'l-Âhnâ'î'ye ulaşmış ve birçok dükkânın harap olmasına sebep olmuştur¹⁰.

V. Baradâ Vadisi

Baradâ Vadisi, XVI. yüzyılda Şam Livâsı'na tâbi bir nâhiyenin ismi olarak tarihî vesikalarda kayıtlıdır¹¹. Buğday tarımının yapıldığı vadi, meyve bahçeleriyle doludur. Vadideki *Baradâ Nehri* üzerinde *Sûk Köprüsü* (Cisrû's-Sûk) adında bir köprü bulunmaktadır¹². *Zebedâni*'ye doğru

⁵ S. el-Müneccid, *age*, s.23

⁶ *Fîce Köyü*, Şam ve *Zebedâni* arasında yer almaktadır (Yâkût el-Hamevî, *age*, el-Cüz'ü'r-Râbi', s. 319)

⁷ S. el-Müneccid, *age*, s.24; Ahmed Vasfî Zekeriyâ, *Dimaşk fî Kitâbâtî*, (Harrerehâ ve Â'ddehâ: el-Mehâmî Ahmed Gassân Sebenû), Dârü'l-Kuteybetü, Dimaşk, 1946, s. 93

⁸ Yâkût el-Hamevî, *age*, el-Cüz'ü'-Evvelü, s. 450

⁹ Hamza bin Esed bin 'Aliyy bin Muhammed et-Temîmiyy el-Ma'rûf bi İbni'l-Kalânîsi, *Târîhu Dimaşk (Hicrî 360-555)*, (Tahkik: Süheyl Zekkâr), et-Tab'atü'l-Ulâ, Dimaşk, 1983, s. 493

¹⁰ İbn Tolûn es-Sâlihî ed-Dimaşkî, *Havâdisü Dimaşkü'l-Yevmiyyeti Gatâtü'l-Gazvi'l-'Osmâni li Şam 926-951 h. Safahâtü Mefkûdetü Tünşirü li'l-Merretü'l-Ulâ min Kitâbi Müfâketi'l-Halâni fî Havâdisi'z-Zemâni*, (Tahkik: Ahmed İbiş), Dârü'l-Evâ'il, Dimaşk, 2002, s. 21 2

¹¹ Muhammad Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut 1982, s. 42

¹² John Lewis Burckhardt, *Travels in Syria and the Holy Land*, London 1992, s. 2

genişleyen vadinin arazisi verimli olup vadiyi doğudan *Bülûdân*, *Bukayn* ve *Madâyâ* gibi köyler kuşatırken, düzlüğün sağında ise *el-Havş* ve *Batrûna* gibi köyler yer almaktadır. Vadi daralırken, *Baradâ Nehri*; *Kefrû'l-'Avâmîd*, *el-Hüseyniyye* ve *Kefrû'z-Zeyt* gibi köylerin bulunduğu vadinin arazisinden geçmektedir¹³. 1759 depreminde *el-Hâme* gibi dağ köylerine ek olarak, *Zebedânî* ve *Baradâ Vadisi* büyük bir zarar görmüştür¹⁴.

VI. Baradâ Nehri'nden Ayrılan Kollar

Şam ve çevresinin en önemli nehri olan *Baradâ*, Şam'a ulaşmadan altı kola ayrılmaktadır. *Baradâ Nehri*'nden ayrılarak, Şam'a hayat bahşeden bu kollar *Yezîd*, *Tûrâ*, *Deyrânî*, *Kanavât*, *Bânyâs* ve *Mizzâvî* gibi nehirlerdir¹⁵.

1. Yezîd Nehri

Nehir, ismini *Muaviye*'nin oğlu *Yezîd*'den almıştır¹⁶. *Baradâ Nehri*'nden ilk ayrılan nehir olan *Yezîd Nehri*, Şam'dan 12 km. uzaklıkta bulunan *el-Hâme Köyü*'nün yakınında *Baradâ*'dan ayrılır. *Sâlihîyye* arazisinin büyük bir kısmını sulayan bu nehir, buranın bütün su ihtiyacını karşılamaktadır¹⁷. Nehir, *El-Meytûr* (الميطور)¹⁸ arazisini aşır *Berze*'yi¹⁹ suladıktan sonra *Harastâ*²⁰ arazisinde son bulur.²¹ *Ed-Devâsatü't-Tahtânî Mescidi*, bu nehrin

¹³ S. el-Müneccid, *age*, s. 23

¹⁴ Muhammed Ahmed Dehmân, *Fî Rihâbi Dimaşk*, Dârü'l-Fikri, Dimaşk 1982, s. 201

¹⁵ Şam'daki kanallar ve mevkiileri için bkz. el-İmâmü'l-Âlimü'l-Hâfîz Ebi'l-Kasım Ali bin el-Hasan İbn Hibetü'llah bin Abdullah eş-Şâfi'î el-Ma'rûf bi İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, (Dirâset ve Tahkîk: Muhibeddin Ebi Sa'îd Ömer bin Garâme el-'Amrevî, el-Cüz'ü's-Sânî, Dârü'l-Fikri, Beyrut 1995, s. 378-386; Şam'ın nehirleri ve kuyuları için ayrıca bkz. Muhammed bin Tolûn es-Salihî, *el-Kalâ'idü'l-Cevheriyyeti fî Târîhi's-Salihîyyeti*, (Tahkîk: Muhammed Ahmed Dehmân), el-Kısmü'l-Evvelü, Matb'âtü Mecma'i'l-Lügati'l-'Arabiyyeti bi Dimaşk, Dimaşk, 1980, s. 366-372. Müellifin ismi bundan sonraki dipnotlarda *İbn Tolûn* şeklinde kaydedilecektir; Nehirler ve sulama için bkz. M. Kürd Ali, *age*, s. 114-119 ve A. Vasfî Zekeriyâ, *age*, s. 91-115

¹⁶ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 366

¹⁷ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 368

¹⁸ *El-Meytûr*, Şam'ın köylerindedir.

¹⁹ *Gûta*'da yer alan bir köydür.

²⁰ Mamûr büyük bir köy olan *Harastâ*, *Hums* yolu üzerinde Şam bostanlarının ortasında yer almaktadır (Yâkût el-Hamevî, *age*, el-Cüz'ü's-Sânî, s. 279)

²¹ S. el-Müneccid, *age*, s.28-29; Muhammed bin Mustafa İbn er-Râ'î, *el-Berkü'l-Mütâllikü fî Mehâsinî Caliki*, (Tahkîk: Muhammed Edîb el-Câdir), Matb'âtü Mecma'ü'l-Lügati'l-'Arabiyyeti bi Dimaşk, Dimaşk, Tarihsiz, s. 166; *Yezîd Nehri* için ayrıca bkz. Muhammed Hüseyin el-'Attâr ed-Dimaşkî, *İlmü'l-Miyâhi'l-Câriyyeti fî Medîneti Dimaşk ev Risâletü fî 'İlmi'l-Miyâhi*, (Tahkîk: Ahmed Gassân Sebenû), et-Tab'atü'l-Evvelü, Silsiletü Dirâsâti ve Vesâ'iki Târîhi Dimaşk ve's-Şam (4), Dârü Kuteybe, Dimaşk, 1984, s.9-10.

kenarında bulunmaktadır²². Nehir üzerinde Şebâbe olarak bilinen bir köprü bulunmaktaydı²³.

Ayrıca nehrin üzerinde bahçeler (cüneyne)²⁴, *Cedîd Câmii* (Cibril Mağarası'na giden yol üzerinde)²⁵, *Emîr Muineddin*'in kızı *'İsmeteddin Hatun*'un türbesi (Kasiyon'da)²⁶, *Hünkâr Câmii/Sultân Selim Câmii*²⁷, mescid²⁸, *Demirtaş Mescidi*²⁹, *el-Kalânsiyye Dârülhadîsi*³⁰, *Yağmûriyye Medresesi*³¹, *Mürşidiyye Medresesi*³², *Kâhiriyye Medresesi*³³, *Cemaliyye Medresesi* havuzu³⁴, *Süyûfiyye Zâviyesi*³⁵, *Zâhiriyye* (زاهرية) *Türbesi*³⁶, *Medresetü's-Sagîra*³⁷, *Tâlûtü'l-Melik*'in kabri ve ribât (el-Âtâbekiyye Medresesi'nin doğusunda)³⁸ gibi birçok binâ bulmak mümkündür (Yezîd Nehri'nin planı için bkz. Ek-2).

2. Tûrâ Nehri

Kaynaklarda nehrin kitâbesi تورا، ثورى ثورا ve تورة gibi değişik şekillerde kaydedilmiştir. *Tûrâ Kanalı*, *Yezîd Kanalı*'ndan daha eski bir döneme aittir³⁹. Nehir, ismini İslâm öncesi bir emîrin ثورى isminden almıştır⁴⁰. *Baradâ*'nın kuzeyinde yer alan *Tûrâ Nehri*, er-*Rebve*'ye⁴¹ girdiği zaman *Cisrû'l-Haşeb* yanında⁴² *Baradâ*'dan ayrılır ve *Sâlihîyye*'ye doğru ilerler. Daha sonra *Cisrû'l-Ebyâd*'ı, eski *Makrâ* مغرى *Köyü*'nü ve *Beyt-i Ebyât*'ı yani *Tâhûnü'l-İsnân Mahallesi*'ni aşmaktadır. *Yezîd* ve *Tûrâ*

²² İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 355

²³ İbn Tolûn, *Havâdisü Dimaşkî'l-Yevmiyyeti*, s. 231

²⁴ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 78, 99, 164, 235, 246

²⁵ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 103

²⁶ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 106

²⁷ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 114

²⁸ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 353

²⁹ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 355

³⁰ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 143

³¹ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 215

³² İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 229

³³ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 234

³⁴ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 236

³⁵ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 288

³⁶ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 318

³⁷ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 349

³⁸ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 359; *Yezîd Nehri* için ayrıca bkz. Yâkût el-Hamevî, *age*, el-Cüz'ü'l-Hâmis, s.499; A. Vasfi Zekerîyyâ, *age*, s. 107-109

³⁹ Muhammed Hüseyin el-'Attâr ed-Dimaşkî, *age*, s. 10

⁴⁰ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelü, s. 368

⁴¹ Bazı kaynaklarda *Rebve* için "suyun üzerindeki *Rebve* (الربوة على الماء)" ifadesi kaydedilmiştir (İbnü'l-Kalânîsi, *age*, s. 464)

⁴² A. Vasfi Zekerîyyâ, *age*, s. 110

nehirleri arasında *Neyrebü'l-Â'lâ* arazisi yer almaktadır. *Tûrâ Nehri*, *Erze* ve *Erzûnâ*⁴³ köyleriyle birlikte *Cobar* arazisinin bir kısmını sulamaktadır⁴⁴. Kollara ayrılan nehir *Mizze*, *Zemelkâ*, '*Arabîl* ve '*Ayn Termâ* köylerinin bazı arazilerini ve *Medeyre*, *Misrâbâ* ve *Dûma* arazilerini suladıktan sonra '*Azrâ*'da son bulur⁴⁵. Nehir, şehrin çevresindeki bostanları da sulamaktadır. Meselâ *Er-Rebve* yakınlarında nehrin kenarında *İbnü'n-Neşv Bostanı*'na ek olarak *Mizze*'de *İbnü'l-Cemâ'a Bostanı* gibi yeşil alanlar *Tûrâ*'nın suladığı sahaların dâhilinde kalmaktadır⁴⁶. *El-İmadiyye Mezraası* yakınında bulunan *Süreybeteyn Köyü* de *Tûrâ*'nın sulama kapsamına girmektedir⁴⁷. Ayrıca *Cisrû'l-Ebyâd*'a bitişik olup *Tûrâ Nehri*'nin kenarında *el-Mârdâniyye Câmii*, *Şibliyyetü'l-Berrâniyye Medresesi*⁴⁸ ve yine bu nehrin geçtiği güzergâh olan *Cisrû'l-Ebyâd*'da *el-İzziyye Hânekâhu* yer almaktadır⁴⁹ (*Tûrâ Nehri*'nin planı için bkz. Ek-3).

3. Deyrânî Nehri

Deyrânî olarak da bilinen nehir, eski *Dâriyyâ Nehri*'dir. Bu bölgeyi suladığı için bu isimle zikredilmektedir. *Eş-Şâdirvân* yakınlarında *Baradâ*'dan ayrılan nehir, *Mizze* arazisini suladıktan sonra *Dâriyyâ*'ya ulaşır⁵⁰.

4. Kanavât Nehri

Kanavât, *eş-Şâdirvân* yakınlarında (er-Rebve ve *Dummâr* arasında) *Baradâ*'dan ayrılır. Nehir, *Süknetü'l-Hamidiyye*'nin yanında iki kola ayrılır: Güneye yönelen birinci kol beş kısma ayrılır ki bu aksâmların suladığı araziler şunlardır: *Kefr Süsiyye*, *Büstânü'l-Hacer*, *el-Kadem* arazisi, *Kiniyye* ve *el-Halhâl* arazileri, *Bâbü'l-Câbiyye* hârici, *Bâbü's-Serice*, *Bâbü'l-Musallâ*, *Meydân* ve *Kabr-i Âtike Mahallesi* gibi semtlerin su ihtiyacını karşılamaktadır. İkinci kol ise doğuya doğru yönelerek *Kanavât Mahallesi*'ni geçer. *Kabr-i Âtike Mahallesi*, *Bâbü's-Serice*, *el-Harâb*, *Mi'zenetü's-Şahm*, *Hâratü'l-Yahûd*, *el-Mâristân Sokağı*, *Hâratü's-Şâbikliyye* (*Kanavât Mahallesi*'nde), *Tevrûzî Hamamı*, *Hayyâtîn Hamamı*, *Misk Hamamı*, *Sitt-i*

⁴³ *Erzûnâ Köyü*, *el-Kâbûnü't-Tahtâni*'nin altında yer almaktadır (M. Kürd Ali, *age*, s. 221)

⁴⁴ S. el-Müneccid, *age*, s. 29-30

⁴⁵ S. el-Müneccid, *age*, s.31; *Tûrâ Nehri* hakkında tafsilâtlı bilgi için bkz. Muhammed Hüseyin el-'Attâr ed-Dimaşkî, *age*, s.10-11

⁴⁶ İbn Tolûn, *age*, el-Kismü'l-Evvelü, s. 127

⁴⁷ M. Kürd Ali, *age*, s. 235

⁴⁸ M. Kürd Ali, *age*, s. 174

⁴⁹ İbn Tolûn, *age*, el-Kismü'l-Evvelü, s. 111, 281

⁵⁰ S. el-Müneccid, *age*, s. 32; Muhammed Hüseyin el-'Attâr ed-Dimaşkî, *age*, s. 12

'Azrâ Hamamı, Sinâniyye Hamamı, Buzûriyye Hamamı, Kayşânî Hamamı, Melike Hamamı, Es'ad Paşa el-'Azm Sarayı, Tâhûnü's-Sicin, Şam Kalesi, Ervâm Çarşısı ve Emevî Câmii gibi semt ve mekânların su ihtiyacını gidermektedir⁵¹. Osmanlı Dönemi'nde Kanavât, tamir ve termim edilmiştir. 1743-44 m./1156 h. yılında Şam Valisi Süleyman Paşa el-'Azm, nehrin kanalını onarmıştır⁵². İklim olayları ve deprem sebebiyle nehrin kesildiği zamanlar da görülmüştür. Meselâ 1756-57 m./1170 h. yılında kesintiye uğrayan nehre⁵³, 1758-59 m./1172 h. yılındaki ilk depremde büyük bir kaya düşmesi neticesinde beldeye on bir gün su ulaşmamıştır⁵⁴ (Kanavât Nehri'nin planı için bkz. Ek-4).

5. Bânyâs Nehri

Kaynaklarda Kulayt (قليط), Bânâs (باناس) ve Balanyâs (بلنياس) olarak da zikredilen Bânyâs Nehri (Baradâ'nın güneyinde) er-Rebve'de Baradâ'dan ayrılmaktadır⁵⁵. Şehre girdikten sonra iki kısma ayrılır: Şam Kalesi kısmı⁵⁶ ve Emevî Câmii kısmı. Bu aksâmlar da kendi arasında kısımlara bölünmektedir. Bir kol Mehmed Paşa el-'Azm Hamamı'nın altındaki el-Kacmâsiyye Medresesi'nin doğusunda ilerler. Bu kısım ikiye ayrılmaktadır: Birincisi Bâbü's-Sagîr'e ve Meydân'a ikincisi ise Besâtînü's-Şâgûr'a (Şâgûr Bostanları) ve Bâbü's-Şarkî'ye doğru hareket eder⁵⁷. Bâbü'n-Nasr hâricinde, nehir üzerinde hânekâh gibi dinî ve içtimaî müesseseleri de görmek mümkündür⁵⁸ (Bânyâs Nehri'nin planı için bkz. Ek-5).

6. Mizzâvî Nehri

Dummar Beldesi'nin batısında Barada'dan ayrılan Mizzâvî Nehri, Mizze Köyü'nü ve havalisini sular⁵⁹.

⁵¹ S. el-Müneccid, *age*, s. 33; Muhammed bin Mustafa İbn er-Râ'î, *age*, s.168; Kanavât hakkında bkz. Muhammed Hüseyin el-'Attâr ed-Dimaşkî, *age*, s. 12-13

⁵² eş-Şeyh Ahmed el-Budeyrî el-Hallâk, *Havâdisü Dimaşki'l-Yevmiyyeti 1741-1762 m./1154-1175 h.*, (Nakkahâ: eş-Şeyh Muhammed Sa'id el-Kâsımî), (Hakkakahâ: D. Ahmed İzzet Abdulkerim), Dârü Sadeddin, Dimaşk, 1997, s. 113

⁵³ el-Budeyrî el-Hallâk, *age*, s. 235

⁵⁴ el-Budeyrî el-Hallâk, *age*, s. 261

⁵⁵ S. el-Müneccid, *age*, s.34.

⁵⁶ 1759 depreminde Şam Şehri'nin surları Bânyâs Nehri'ne düşmüştür (M. Ahmed Dehmân, *Fî Rihâbi Dimaşk*, s.202).

⁵⁷ S. el-Müneccid, *age*, s. 34-35; Bânyâs için ayrıca bkz. Muhammed Hüseyin el-'Attâr ed-Dimaşkî, *age*, s.13-15

⁵⁸ İbn Tolûn, *age*, el-Kısmü'l-Evvelî, s. 106

⁵⁹ Kuteybe eş-Şihâbî, *Mu'cemü Dimaşki't-Târîhi li Emâkini ve'l-Âhyâ'i ve'l-Müşîyedâti ve Mevâki'ha ve Târihühâ Kemâ Veredet fî Nusûsi'l-Mü'errihîne*, el-Cüz'ü's-Sânî, Menşûrâtü

Sonuç

Şam'ın dışındaki kaynaklardan beslenen ve oluşumunda yeryüzü şekillerinin etkisi bulunan *Baradâ Nehri*, şehre ulaşmadan *Yezîd*, *Tûrâ*, *Deyrânî*, *Kanavât*, *Bânyâs* ve *Mizzâvî* olmak üzere altı kola ayrılarak bölge topraklarına can vermektedir. *Baradâ* ve onun kolları, *Gûta*'da geniş bir tarım alanının su ihtiyacını karşıladıktan sonra şehir merkezinde hem kullanma hem de içme suyu olarak kullanılmaktadır. Nehir suları dört mevsim boyunca şehrin idarî, iktisadî, askerî, dinî ve içtimaî tüm müesseselerine su kanalları yardımıyla ulaştırılmaktadır. Tarih boyunca şehirlerin şekillenmesinde ve mimarisinin seçkin ve çeşitli olmasına vesile olan su kaynakları, insan kitlelerinin iskân sahalalarını tayin edici bir etmen olmayı sürdürmüştür.

Kaynakça

Ahmed Vasfî Zekeriyâ; *Dımaşk fî Kitâbâtî*, (Harrerehâ ve Â'ddehâ: El-Mehâmî Ahmed Gassân Sebenû), Dârü'l-Kuteybetü, Dımaşk 1946

Bakhit, Muhammed Adnan; *The Ottoman Province of Damascus in The Sixteenth Century*, Beirut 1982

Hamza Bin Esed Bin 'Aliyy Bin Muhammed Et-Temîmiyy El-Ma'Rûf Bi İbni'l-Kalânîsî; *Târîhu Dımaşk (Hicrî 360-555)*, (Tahkîk: Süheyl Zekkâr), Et-Tab'Atü'l-Ulâ, Dımaşk 1983

Hartmann, R.; "Şam", *İslâm Ansiklopedisi XI*, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir 1997, s. 297-310.

El-İmâmü'l-Âlimü'l-Hâfız Ebi'l-Kasım Ali Bin El-Hasan İbn Hibetü'llah Bin Abdullah Eş-Şâfi'î El-Ma'Rûf Bi İbn 'Asâkir; *Târîhü Medîneti Dımaşk*, (Dirâsetün ve Tahkîkün: Muhibeddin Ebi Sa'îd Ömer Bin Garâme El-'Amrevî, El-Cüz'ü's-Sânî, Dârü'l-Fikri, Beyrut 1995

John Lewis Burckhardt; *Travels in Syria and The Holy Land*, London 1992

Muhammed Ahmed Dehmân; *Fî Rihâbi Dımaşk*, Dârü'l-Fikri, Dımaşk 1982

Muhammed Hüseyin El-'Attâr Ed-Dımaşkî; *İlmü'l-Miyâhi'l-Câriyyeti Fî Medîneti Dımaşk Ev Risâletü fî 'İlmi'l-Miyâhi*, (Tahkîk: Ahmed Gassân Sebenû), Et-Tab'atü'l-Evvelü, Silsiletü Dirâsâtî Ve Vesâ'iki Târîhi Dımaşk Ve'ş-Şam (4), Dârü Kuteybe, Dımaşk 1984

Muhammed İbn Tolûn Es-Sâlihî Ed-Dımaşkî; *Havâdisü Dımaşkü'l-Yevmiyyeti Gatâtü'l-Gazvi'l-'Osmânî Li Şam 926-951 H. Safahâtü Mefkûdetü Tünşirü Li'l-*

Merretü'l-Ulâ Min Kitâbi Müfâketi'l-Halâni fî Havâdisi'z-Zemâni, (Tahkik: Ahmed İbiş), Dârü'l-Evâ'il, Dımaşk 2002

_____ ; *El-Kalâ'idü'l-Cevheriyyeti Fî Târîhi's-Salihîyyeti*, (Tahkikü: Muhammed Ahmed Dehmân), El-Kısmü'l-Evvelü Ve's-Sânî, Matb'âtü Mecma'î'l-Lugati'l-'Arabiyyeti Bi Dımaşk, Dımaşk 1980

Muhammed Kürd Ali; *Gûtatü Dımaşk*, Matbû'âtü'l-Mecma'î'l-'Arabiyyeti Bi Dımaşk, Matba'Atü't-Terakkî, Dımaşk 1952

Muhammed Bin Mustafa İbnü'r-Râ'î; *El-Berkü'l-Mütâllıkü fî Mehâsinî Caliki*, (Tahkik: Muhammed Edîb El-Câdir), Matbû'âtü Mecma'ül-Lügati'l-'Arabiyyeti bi-Dımaşk, Dımaşk Tarihsiz.

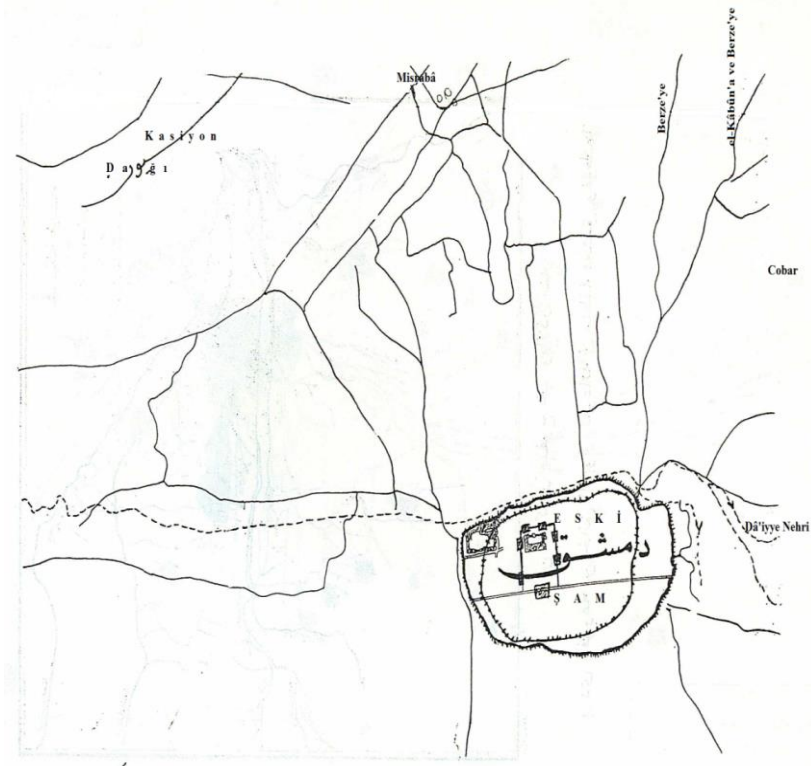
El-Müneccid, Salahaddin; *Hitatü Dımaşk Nusûsü ve Dirâsâtü fî Târîhi Dımaşkî't-Toboğrâfi Ve Âsâruhâ'l-Kadîmetü*, El-Matba'atü'l-Kâtülîkiyye, Beyrut 1949

Eş-Şeyh Ahmed El-Budeyrî El-Hallâk; *Havâdisü Dımaşki'l-Yevmiyyeti 1741-1762 M./1154-1175 H.*, (Nakkahâ: Eş-Şeyh Muhammed Sa'id El-Kâsımî), (Hakkakahâ: D. Ahmed İzzet Abdulkerim), Dârü Sadeddin, Dımaşk 1997

Eş-Şeyh İmâm Şehabeddin Ebi Abdullah Yâkût Bin Abdullah El-Hamevî Er-Rûmî El-Bağdadi; *Mu'Cemü'l-Büldâni*, (Tahkik: Ferid Abdülaziz El-Cündî), El-Cüz'ü'r-Râbi', Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyyeti, Beyrut, Tarihsiz.

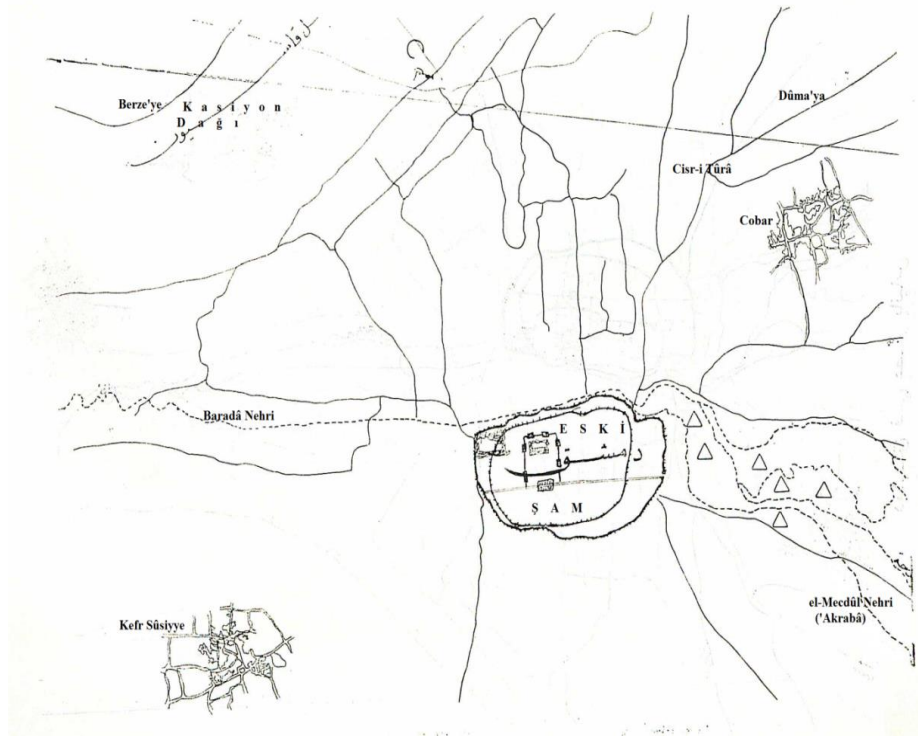
Eş-Şihâbi, Kuteybe; *Mu'Cemü Dımaşkî't-Târîhi li-Emâkini ve'l-Âhyâ'i ve'l-Müşiyedâti ve Mevâki'Hâ ve Târîhühâ Kemâ Veredet fî Nusûsi'l-Mü'errihîne*, El-Cüz'ü's-Sânî, Menşûrâtü Vezâreti's-Sekâfeti, Dımaşk 1999

Tower, J. Allen; *The Oasis of Damascus*, Printed At The American Press, Beirut 1935

EKLER**EK-1/a Baradâ Nehri**

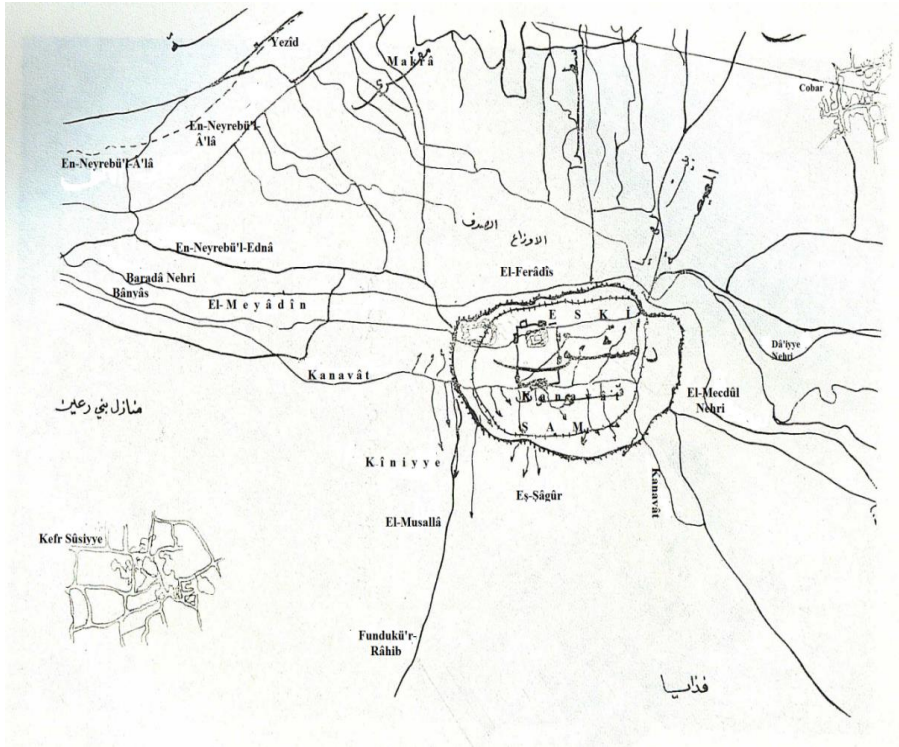
Kaynak: Muhammed Hüseyin el-‘Attâr ed-Dımaşkî, *‘İlmü’l-Miyâhi’l-Câriyyeti fî Medîneti Dımaşk ev Risâletü fî ‘İlmi’l-Miyâhi*, (Tahkîkü: Ahmed Gassân Sebenû), et-Tab‘atü’l-Evvelü, Silsiletü Dirâsâti ve Vesâ’iki Târîhi Dımaşk ve’ş-Şam (4), Dârü Kuteybe, Dımaşk 1984, s. 204

EK-1/b Baradâ Nehri

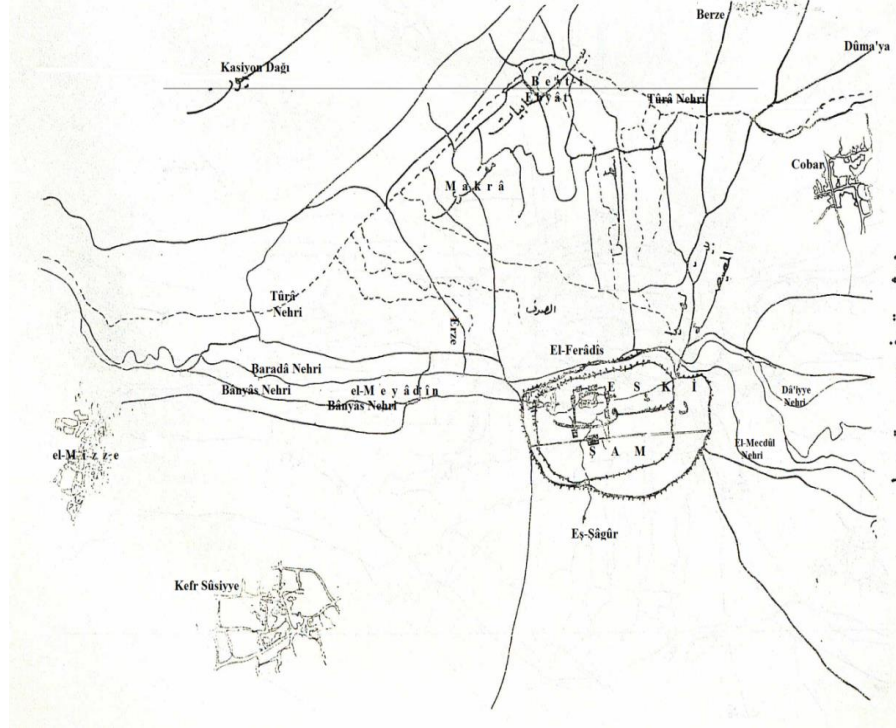
Kaynak: Muhammed Hüseyin el-‘Attâr ed-Dımaşkî, *‘İlmü’l-Miyâhi’l-Câriyyeti fî Medîneti Dımaşk ev Risâletü fî ‘İlmü’l-Miyâhi*, (Tahkîkü: Ahmed Gassân Sebenû), et-Tab‘atü’l-Evvelü, Silsiletü Dirâsâti ve Vesâ’iki Târîhi Dımaşk ve ‘ş-Şam (4), Dârü Kuteybe, Dımaşk 1984, s. 205

EK-2 Yezîd Nehri

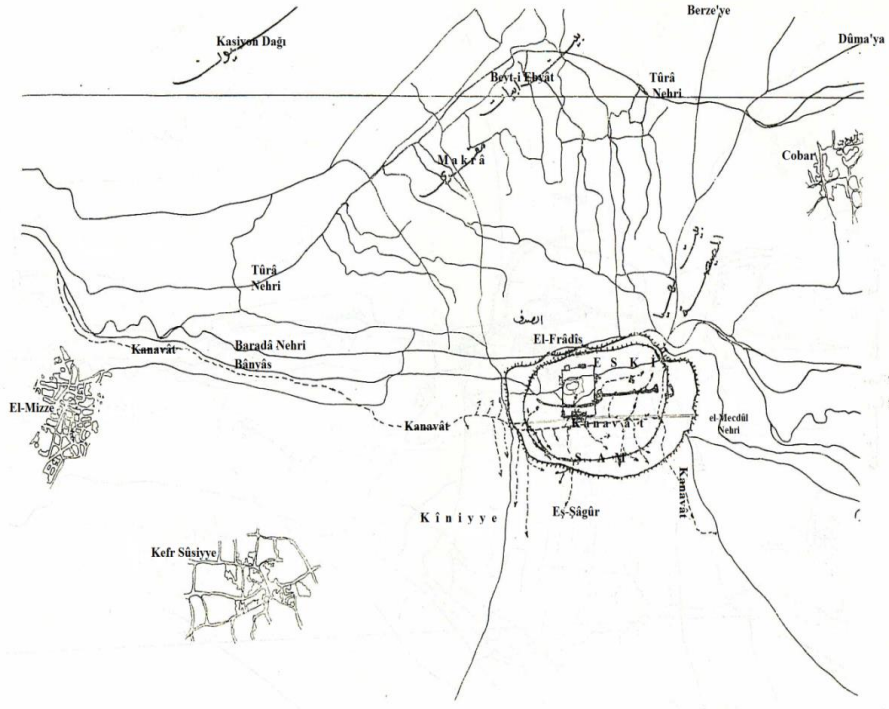
Kaynak: Muhammed Hüseyin el-'Attâr ed-Dimaşkî, *'İlmü'l-Miyâhi'l-Câriyyeti fî Medîneti Dimaşk ev Risâletü fî 'İlmi'l-Miyâhi*, (Tahkîkü: Ahmed Gassân Sebenû), et-Tab'atü'l-Evvelü, Silsiletü Dırâsâti ve Vesâ'iki Târihi Dimaşk ve'ş-Şam (4), Dârü Kuteybe, Dimaşk 1984, s. 209

EK-3Tûrâ Nehri

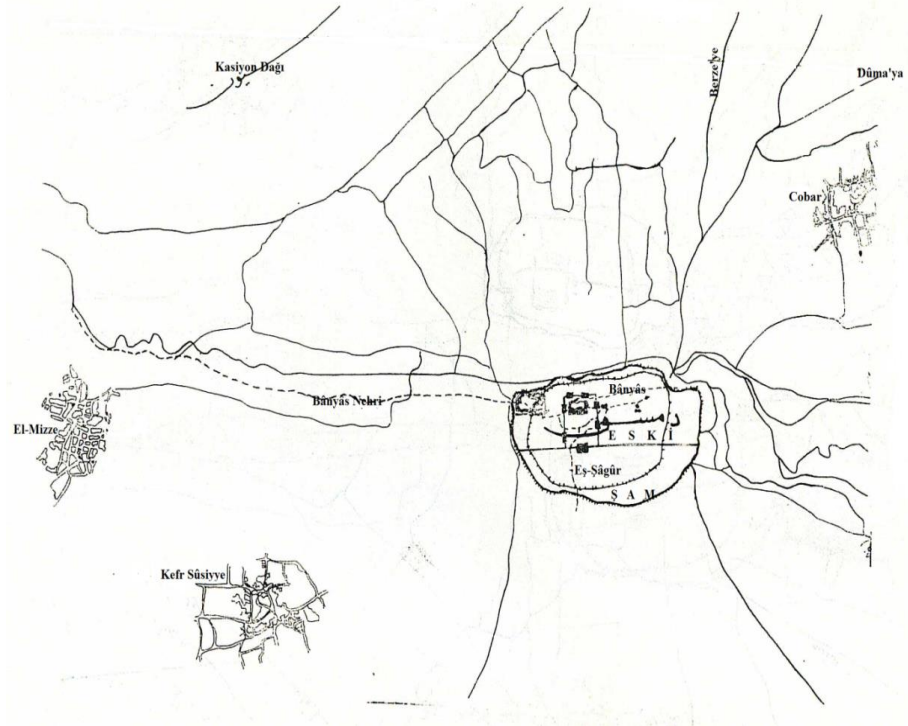
Kaynak: Muhammed Hüseyin el-Attâr ed-Dimaşkî, *'İlmü'l-Miyâhi'l-Câriyyeti fî Medîneti Dimaşk ev Risâletü fî 'İlmi'l-Miyâhi*, (Tahkikü: Ahmed Gassân Sebenü), et-Tab'atü'l-Evvelü, Silsiletü Dürâsâti ve Vesâ'iki Târihi Dimaşk ve's-Şam (4), Dârü Kuteybe, Dimaşk 1984, s. 207

EK-4 Kanavât Nehri

Kaynak: Muhammed Hüseyin el-‘Attâr ed-Dımaşkî, *‘İlmü’l-Miyâhi’l-Câriyyeti fî Medîneti Dımaşk ev Risâletü fî ‘İlmi’l-Miyâhi*, (Tahkîkü: Ahmed Gassân Sebenû), et-Tab‘atü’l-Evvelü, Silsiletü Dirâsâti ve Vesâ’iki Târîhi Dımaşk ve’ş-Şam (4), Dârü Kuteybe, Dımaşk 1984, s. 208

EK-5 Bânyâs Nehri

Kaynak: Muhammed Hüseyin el-'Attâr ed-Dımaşkî, *'İlmü'l-Miyâhi'l-Câriyyeti fî Medîneti Dımaşk ev Risâletü fî 'İlmi'l-Miyâhi*, (Tahkîkü: Ahmed Gassân Sebenû), et-Tab'atü'l-Evvelü, Silsiletü Dirâsâti ve Vesâ'iki Târîhi Dımaşk ve'ş-Şam (4), Dârü Kuteybe, Dımaşk 1984, s. 206